

ישמעאל בן אברהם

ר' יניב חיים ששון

- ||| פתיחה
- א. הולדת ישמעאל
- ב. לו ישמעאל יחיה לפניך
- ג. וה'פקד - יצחק נולד
- ד. צחוקו של ישמעאל
- ה. אברהם מבקר את ישמעאל¹ עפ"י הפרקי דר"א
- ||| סיכום

פתיחה

רבותינו הדריכו אותנו ש"מעשה אבות סימן לבנים": כל מה שאירע לאבות יארע לבנים, הכל גנוז אצל האבות בצורה יסודית. הרבה ממאורעות חיינו יוארו עפ"י השורשים הגנוזים בספר בראשית. חובה עלינו ללמוד את סיפורי האבות כתוכן החיים אשר בקרבנו. במאמר זה אנסה לסקור עפ"י הכתובים ועל פי רבותינו, את היחס שבין אברהם לישמעאל, לפני גירושו ולאחר גירושו. לב המאמר יעסוק במדרש המופלא בפרקי דר"א פרק ל', אשר מתאר את אברהם מבקר פעמיים את בנו ישמעאל לאחר גירושו ואף מסיים, שבעקבות ביקוריו אלו אומר ישמעאל "עדיין רחמי אבי עלי" וחוזר לבית אברהם. אנו יודעים שישמעאל בסופו של דבר חזר בתשובה², ויתכן והדבר קשור לדרכו החינוכית של אברהם שלמרות שגירושו, ידע לשמור על ערוץ פנימי של קשר עמו. קשר שאפשר לו, לישמעאל, לשוב בתשובה ברבות הימים.

1. עיין רמב"ן בראשית יב,ו.

2. ב"ב סז,ב, הובא ברש"י בראשית כה,ט.

הולדת ישמעאל

שנים רבות מחכים שרה ואברהם לבן. פעמים רבות הובטח לאברהם בן שימשיך את דרכו בקודש: "ואעשך לגוי גדול" (בראשית יב, ב) "ושמתי את זרעך כעפר הארץ" (שם יג, טז) "הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם... כה יהיה זרעך" (שם טו, ה). במשך זמן זה, הספיק אברהם לעזוב את חרן ולעלות לארץ כנען, ירד למצרים מפני הרעב, חזר ועלה לארץ, ניצב במלחמה מול ארבעת המלכים וניצחם, הציל את בן אחיו לוט. אך עדיין, למרות הבטחות רבות של ה', נשאר אברהם ללא בן.

והנה בפרק ט"ז התורה מספרת לנו על מעשה מופלא שעושה שרה. שרה נותנת את שפחתה הגר לאברהם לאישה. הרעיון, היוזמה והביצוע כולם בידי שרה (טז, ב):
ותאמר שרי אל אברם הנה נא עצרני ה' מלדת בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה.

אברהם לעומתה פסיבי, רק:
וישמע אברם לקול שרי³

רש"י כותב (טז, ב):

אבנה ממנה - בזכות שאכניס צרתי לביתי.

לפי הסברו של רש"י, שרה עושה כאן מאמץ מיוחד להרבות זכותה כדי שתזכה גם היא לבן. אמנם שאר המפרשים מסבירים אחרת. לדעתם, שרה בוודאי הבינה שאברהם לא צריך בן רק כדי לשחק איתו ולהשתעשע איתו, אלא הבינה שאברהם משתוקק לממשיך בדרכו. כוונתה הייתה לתת לאברהם המשך. כך כותב הרד"ק (טז, א):
"ושרי אשת אברם לא ילדה לו" - כמו שאמר: ותהי שרי עקרה. ר"ל כיוון שראתה שרי שלא ילדה לאברהם והוא בן שמונים וחמש והיא בת שבעים וחמש, חשבה כי אין לה תקווה עוד. אמרה, הנה האל אמר לאברהם שייתן לו זרע שיירש הארץ וממני לא יהיה זרע עוד כי אני זקנה והבן שיהיה לו מאשה אחרת יהיה לו. טוב לי שאתן שפחתי לאשה אולי אבנה ממנה, ויהיה לי כבני וטוב לי משיהיה לו בן מאשה אחרת.

שרה נותנת את הגר לאברהם, הגר הרה ואז "ותקל גבירתה בעיניה" (טז, ד).

רש"י כותב (טז, ד):

אמרה: "שרי זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאילו היא צדקת ואינה צדקת שלא זכתה להריון כל השנים הללו ואני נתעברתי מביאה ראשונה".

וברד"ק (שם):

חשבה כי מאחר שזרע אברהם יהיה ממנה, כי תהיה גבירה ולא הייתה חוששת למצוות שרי גבירתה לאשר תצווה.

שרה מאשימה את אברהם (טז, ה):

3. עיין רמב"ן שם טז,א ובשיעוריה של נחמה ליבוביץ'.

חמסי עליך אנוכי נתתי שפחתי בחיקך ותרא כי הרתה ואקל בעינייה ישפוט ה' ביני וביניך.

שרה משתמשת במילים קשות וחריפות כלפי אברהם, היא דורשת מאברהם לברר את היחס הנכון והראוי בינה לבין הגר - לברר שהגר עדיין "שפחת שרי" ולא יותר מכך⁴.

"לו ישמעאל יהיה לפניך"

עוברות שלוש עשרה שנים מאז ששבה הגר והתענתה בבית אברהם ושרה, וה' משנה את שמות שרי ואברם לשרה ואברהם. הקב"ה שב ומבטיח לאברהם את הארץ ומברך אותו ובן שייולד לו משרה. מיד לאחר ההבטחה, אברהם אומר לקב"ה (יז, יח) "ויאמר אברם אל האלוקים לו ישמעאל יהיה לפניך".

משפט זה קשה מאד והפשט שלו אינו מובן.

הנה הסברו של הרד"ק (שם):

קטונתי מהחסד הגדול הזה שאתה אומר שתעשה עמי עוד, דיי במה שנתת לי והוא יחיה ר"ל בחיים טובים בברכה ובפריה, ובו קיימת דבריך עמי שאמרת "לזרעך אתן את הארץ הזאת וישמעאל הוא זרעי".

וכיוצא בזה ברש"י (שם)⁵:

"לו ישמעאל יהיה לפניך" - הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה "יחיה לפניך" - יחיה ביראתך כמו: "התהלך לפני - פלח קדמי".

פירושים אלו מעוררים את התמיהה הגדולה: האם באמת חשב אברהם לוותר על הזכות הגדולה לקבל בן משרה אשתו ולהסתפק בן השפחה?

"וה'פקד את שרה" - יצחק נולד

"וה'פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה משתה כאשר דיבר" (כא, א). הנה הגיע הרגע המאושר והמיוחל. לאחר שנים ארוכות של ציפייה, של תפילות ובקשות, נולד לאברהם בן משרה. השמחה עצומה: יש המשך לדרכו של אברהם. "ותאמר מי מילל לאברהם היניקה בנים שרה כי ילדתי בן לזקוניו" (שם, ז). אברהם ושרה עושים משתה

4. גם המלאך הפגוש את הגר במדבר חוזר ומברר לה את מעמדה האמיתי: "ויאמר הגר שפחת שרי אי מזה באת ואנה תלכי" וגם הגר מפנימה את דבריו: "ותאמר מפני שרי גברתי אנוכי בורחת" (טז, ח"ט).

5. אמנם הרמב"ן הסביר בדרך אחרת וכך כתב: "ועניין המילה 'אם לו' וטעמה כמו אם וכו'. ואמר אברהם אם ישמעאל יהיה לפניך, ארצה ברכה הזאת אשר ברכתני בזרע שרה. כי הבטיחו מתחילה אשר יצא ממעיך הוא יירשך והנה היורש אותו יחיד והיה חושב שהוא ישמעאל. ועתה כאשר נאמר לו כי משרה יוליד והבין כי הוא היורש, פחד פן ימות ישמעאל ולכן אמר זה". כלומר לפי הסברו של הרמב"ן אברהם חשב שהיורש אותו יהיה בן יחיד וכעת שה' מבטיח לו בן משרה הוא חושש לחייו של ישמעאל ולכן מתפלל שיחיה ולא ימות.

גדול ביום הגמל את יצחק.

ואז: "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק, ותאמר לאברם גרש את בן האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (כא, ט"ו). שרה רואה את ישמעאל מצחק ומבקשת מאברהם לגרש את ישמעאל והגר. אך בעוד שבעת שהגר הייתה בהיריון אמר אברהם לשרה: "הנה שפחתך בידיך עשי לה הטוב בעיניך" (טז, ו), כאן נאמר: "וירע הדבר מאוד בעיני אברהם על אודות בנו (כא, יא)". אברהם מתקשה לשמוע בקול שרה, עד שהקב"ה אומר לו "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע (שם, יב)". הקב"ה צריך לברר לאברהם שהמשכו יבוא מיצחק, ואמנם "גם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא" אך מיצחק דווקא יקרא לך זרע⁶.

צחוקו של ישמעאל

מה ראתה שרה במשתה שכ"כ זעזע אותה עד שדרשה מאברהם לגרש אותה? נחלקו בזה במדרש (בראשית רבה נג, יא):

"ותרא שרה את בן הגר המצרית" -

אמר ר' שמעון בן יוחאי: ר"ע היה אומר בו דבר לגנאי ואני אומר בו דבר לשבח. דרש ר"ע "ותרא שרה וגו' מצחק אין מצחק אלא גילוי עריות וכו', מלמד שהייתה אמנו שרה רואה אותו לישמעאל מכבש גינות וצד נשי אנשים ומענה אותן.

תני ר' ישמעאל אומר אין הלשון הזה של צחוק אלא עבודת כוכבים וכו', מלמד שהייתה אמנו שרה רואה את ישמעאל בונה בימוסיות וצד חגבים ומקריב עליהם.

ור"א בנו של ר"י הגלילי אומר אין הלשון הזה של צחוק אלא לשון שפיות דמים היך מה דאת אמרת "יקומו הנערים וישחקו לפנינו". ר' עזריה בשם ר' לוי אומר: אמר ליה ישמעאל ליצחק, נלך ונראה חלקנו בשדה והיה ישמעאל נוטל קשת וחיצים ומורה כלפי יצחק ועושה עצמו כאילו מצחק וכו'.

כלומר לפי דברי התנאים עד כה, שרה ראתה את ישמעאל מתנהג בדך קלוקלת, ו דרישתה לסלקו מחשש לפגיעה רוחנית ואפילו קיומית בבנה ביצחק, מובנת מאד. לעומת זאת, לדעתו של רשב"י בהמשך המדרש, יש כאן עניין אחר לגמרי: ואומר אני בו דבר לשבח, אין הלשון הזה של צחוק אלא לשון ירושה. שבשעה שנולד אבינו יצחק היו הכל שמחים. אמר להם ישמעאל "שוטים, אני בכור ואני נוטל פי שנים", שמתשובת אמנו שרה לאברהם "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני" אתה למד...".

6. במדרש שנביא בהמשך מפרקי דר"א פרק ל' מובא, שאף לאחר שאברהם מגרש בפועל את הגר וישמעאל, הוא קושר להגר את "הדרדר", שזוהו נאד המשאיר סימנים כדי שיוכל ביום מן הימים לשוב ולחפשם, כפי שהוא אכן עושה בסופו של דבר, כמובא במדרש. ראה על כך להלן.

לפי דברי רשב"י לא הייתה כאן רק התנהגות בלתי מוסרית של ישמעאל. היה כאן משהו אחר, אולי יסודי יותר: ישמעאל טען על הירושה. הנה נולד בן לאברהם משרה, וישמעאל חושש למעמדו. הוא מבין שייתכן והוא לא יהיה הבן הנבחר. הוא מזלזל בכל עניין המשתה - "אני בכור ואני נוטל פי שנים".⁷

אברהם מבקר את ישמעאל - עפ"י פרקי דר"א

כפי שראינו לעיל, לאברהם לא פשוט להיענות לבקשתה של שרה. רק אחרי שהקב"ה אומר לו: "כל אשר תאמר עליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע", משלח אברהם את הגר ואת ישמעאל. אמנם, מצאנו מדרש פליאה המתאר שאף לאחר שאברהם גרש את ישמעאל הוא שב ומבקר פעמיים:⁸

"ניסיון התשיעי. ישמעאל נולד בקשת ונתרבה בקשת שנאמר "ויהי רובה קשת" (בר' כא, כ) והיה נוטל קשת וחיצים והיה יורה אחר העופות. פעם אחת ראה את יצחק יושב לבדו, וירה עליו חץ להורגו. ראתה שרה והגידה לאברהם, כזה וכזה עשה ישמעאל ליצחק אלא עמוד וכתוב ליצחק כל מה שנשבע הקדוש ברוך הוא לתן לך ולזרעך חייך שאין בן האמה הזה יורש עם בני עם יצחק שנאמר: "ותאמר לאברהם גרש המה הזאת ואת בנה וגו' (בר' כא, י) אמרה שרה לאברהם כתוב גט גירושין ושלח את האמה הזאת ובנה מעלי ומעל בני, מן העולם הזה ומין העולם הבא. ומכל הרעות שבאו על אברהם היה קשה ורע בעיני הדבר הזה מאוד שנאמר "וירע הדבר מאוד בעיני אברהם על אודות בנו" (שם, שם יא).

רבי יהודה אומר באותה הלילה נגלה הקב"ה על אברהם אבינו אמר לו, אברהם אי אתה יודע שהיתה שרה ראויה לך לאשה ממעי אמה והיא חברתך ואשת נעוריך לא נקראת הגר אשתך ולא נקראת שרה שפחתך, שנאמר: "אבל שרה אשתך יולדת לך בן" (שם יז, יט) והגר לא נקראת אשתך אלא שפחתך וכל שדברה שרה באמת דברה אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך שנאמר: "ויאמר אלוקים אל אברהם אל ירא בעיניך אל הנער וגו'" (שם כא, יב) השכים אברהם בבוקר וכתב לה גט גרושין וכתב לה ונתן לה וישלחה מעליו ומעל יצחק בנו מעולם הזה ומעולם הבא שנאמר "וישכם אברהם בבוקר ויקח חמת מים" (שם יד) שלחה בגט גירושין ולקח את הדרדור וקשר במתניה, כדי שיהא סוחף אחריה לידע שהיא שפחה ולא עוד אלא שרצה אברהם לראות את ישמעאל בנו ולראות את הדרך שהלכו בה... שלח ישמעאל ולקח לו אשה מערבות מואב ועיסה שמה. ולאחר שלוש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו ונשבע

7. כן מפורש במלבי"ם: "ותרא - אז בעת המשתה ראתה שרה שישמעאל מצחק ומתלוץ על כל עניין המשתה הזה ולא פירש מה היה הצחוק רק ברמז מ"ש: "אשר ילדה לאברהם", שאמר כמו ליצני הדור שמאבימלך נתעברה שרה ורק הוא נולד מאברהם. ושרה שהכירה שלצחוק זה הסיתו אימו שהורע בעיניה מה שמבכר בן שרה על בנה. ועל זה קראו בן הגר המצרית ולא קראו ישמעאל, כי ראתה שאמו הסיתו לזה".
וכן בספורנו (שם): "את בן הגר המצרית" - חשבה שהתעורר לזה הלעג מפני שמעך כן מאמו כאומרם ז"ל: "שונא דינוקא בשוקא או דאבוהי או דאמיה". 'מצחק' - מלעיג על המשתה שנעשה בבית אברהם, באומרו שנתעברה מאבימלך והטעם שלא קרה זה בעת לידת יצחק, כי ישמעאל שמע כזאת אחר כך מליצני הדור".

8. המדרש מופיע גם בילקוט סופרים פ"ט בשינויי נוסח הראויים לעיון. כאן נביא את הדברים כפי שהם מובאים בפרקי דר"א פרק ל'.

לשרה שלא ירד מעל הגמל במקום שישמעאל שרוי שם, והגיע לשם בחצי היום ומצא שם את אשתו של ישמעאל. אמר לה: היכן הוא ישמעאל? אמרה לו: הלך הוא ואמו להביא פירות ותמרים מן המדבר. אמר לה תני לי מעט מים ולחם ומטעמים כי עייפה נפשי מדרך המדבר. אמרה לו: אין לחם ואין מים. אמר לה: כשיבא ישמעאל הגידי לו את הדברים האלה, ואמרי לו שבא זקן אחד מארץ כנען לראותך ואמר שסוף הבית אינה טובה. כשבא ישמעאל הגידיה לו אשתו את הדבר הזה, שלחה ושלחה אמו ולקחה לו אשה מבית אביה ושמה פטומה. עוד לאחר שלוש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו ונשבע לשרה כפעם הראשונה שאינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם, והגיע לשם בחצי היום ומצא שם אשתו של ישמעאל. אמר לה: היכן הוא ישמעאל? אמרה לו: הלך הוא ואמו לרעות את הגמלים במדבר. אמר לה: תני לי מעט לחם מעט מים כי עייפה נפשי מדרך המדבר. הוציאה ונתנה לו. עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקדוש ברוך על בנו ונתמלא ביתו של ישמעאל מכל טוב ממין הברכות. וכשבא ישמעאל הגידיה לו אשתו את הדבר הזה וידע ישמעאל שעד עכשיו רחמי אביו עליו שנאמר "כרחם אב על בנים" (תהילים קג, ג).

סיכום: סברתו של אברהם

מצאנו במדרש (ילקוט סופרים טו, ג):

"ותקח שרה את שפחתה ותתן" וגו' -

שלוש נשים נשא אברהם: שרה בתו של שם, קטורה בתו של יפת, הגר בתו של חם.

אברהם נושא שלוש נשים משלושת בני נח שמהם הושתת העולם לאחר המבול. אברהם הוא אב המון גויים, ולכן חשוב לו להיות מחובר לכל האומות. תשוקתו של אברהם היא להביא את התיקון לכל. אברהם אינו יכול לצמצם את עצמו לחלק אחד מהעולם.

אלא ששרה סברה אחרת. שרה סברה שהדרך עוד ארוכה עד שיבוא התיקון לכל. בינתיים, חייבים לצמצם ולבנות את המהלך אך ורק דרך יצחק. עוד יבוא היום המאושר, אומרת שרה לאברהם, שבו יקויים הפסוק "כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (ירמיהו לא, ג). אולם עד אז, הדרך צריכה לעבור דרך בירור של פרי ופסולת, הפרי הוא יצחק והפסולת היא ישמעאל.

